

Berättelsens och framförandets olika världar

SARA ÖHMAN är fil.mag. i etnologi vid Högskolan på Gotland. I sin magisteruppsats, "Hur framställer man en trovärdig berättelse? En metodologisk studie av personliga erfarenhetsberättelser" undersökte hon hur berättelser om egna upplevelser berättas för att uppfattas som trovärdiga. Sara arbetar som hemslöjdskonsulent vid Gotlands läns Hemslöjdsförening.

Varje dag delger vi varandra berättelser ur våra liv. Det kan vara allt från dagliga händelser som vi luftar med anhöriga till betydelsefulla och livsavgörande händelser som bara vissa utvalda får höra. Anna¹, som vi snart ska få träffa, berättar i en levnadshistorisk intervju om en händelse som har påverkat henne och hennes liv. Hennes personliga erfarenhetsberättelse är hämtad ur en intervju som gjordes under Ulf Palmenfelts ledning i mitten av 1990-talet. Utifrån rubriken *Liv i Visby* samlades det in levnadsberättelser från pensionärer på Gotland, materialet finns nu att tillgå på *Folklivsarkivet Gotland*.

Utifrån Annas berättelse har jag analyserat *hur* Anna berättar om händelsen. Som teoretisk utgångspunkt står modeller från den amerikanska folkloristen Katharine Young och den amerikanske språkforskaren William Labov, samt till viss del resonemang av den brittiska folkloristen Gillian Bennett. Analyserna synliggör förhållandet mellan berättelsen och framförandet.

För att analyserna över huvudet taget skulle vara möjliga att genomföra har jag använt mig av etnopoetisk transkription och med denna metod har varit möjligt att upptäcka *hur* Anna framför sin berättelse. (För teckenförklaring se sista sidan). Här får vi möta Anna, en pensionerad lärare, som berättar om en livsavgörande händelse, i ordets rätta bemärkelse.

- 1 och sen så började jag då på Göteborgs högskola som det hette på den tiden
- 2 * (andas in)
- 3 och
- 4 jag var hemmadotter
- 5 enda barnet och

- 6 det ena med det andra det blev inte
så där jättemycket läst så en dag sa
pappa
- 7 * (slår näven i bordet)
- 8 nu far du till Uppsala och läser ordent-
ligt och det var härligt det har jag
- 9 verkligen aldrig ångrat
- 10 (börjar prata snabbt) jag hade två släk-
tingar där två pojkar som var längre
- 11 komna så de ordnade rum och de
ordnade så jag kom in i diverse
- 12 föreningar med en gång och
- 13 Philochoros bland annat där är man ju
och dansar folkdans
- 14 (smack) och det var/ där var Hans
[hennes blivande man] med förresten
också
- 15 så det började ju lite smått
- 16 redan då
- 17 (drar in luft i näsan)
- 18 och sen skrev jag så fort jag kom upp
det var franska jag hade läst två år i
- 19 Göteborg
- 20 och klarade av den och sen började jag
då med tyska sen var allt gott å väl
men
- 21 sen kom sommaren det var somma-
ren fyrtiotre
- 22 (smack)
- 23 då blev jag sjuk
- 24 (talar långsammare) benen började
sluta att bära mig mer och mer och
mer
- 25 och till slut var det faktiskt så att jag
låg
- 26 bara och kunde gå mellan sängen och
skrivbordet
- 27 och så höll jag på i ett par år och det
var ingen som sa/ alltså jag låg på
sjukhus
- 28 först men det var ingenting nu sä-
ger de att det var polio för det gick
polio
- 29 fyrtiotre
- 30 men i alla fall det där var ju
- 31 ju ett elände↓ (bekymrad)
- 32 *
- 33 men mina svärföräldrar hade en god
vän som var massös
- 34 och
- 35 hon lovade att hon skulle ta hand om
mig
- 36 en timme varje dag
- 37 och sen skulle man ligga efteråt knå-
dade hon mig då
- 38 och hon hade bara patienter på Öster-
malm så vi satte in en annons och jag
fick
- 39 ett svar och där bodde jag då hos en
familj på Östermalm så hon kom
gav
- 40 mig massage en timme och hon
höll på en hel termin och hon var
nära på
- 41 att ge upp och sa det efteråt alltså
att det verkade som att nervsystemet
var
- 42 ur/ ja i alla fall
- 43 det gick över och jag blev bra sen fick
jag ett litet recidiv så då tog hon mig
en
- 44 månad till
- 45 (drar in luft) men ja nu är jag precis
som vem som
- 46 det är ju/ annars hade jag suttit i rull-
stol nu det är något hemskt när man
tänker
- 47 på det
- 48 (drar in luft i näsan)
- 49 *
- 50 eh
- 51 *
- 52 *
- TEORETISK UTGÅNGSPUNKT
- Under berättandet flyttas man som berättare och åhörare fram och tillbaka i vad

man kan kalla för berättelsens och framförandets olika världar. Katharine Young har döpt dessa världar till *Taleworld*, *Storyrealm* och *Realm of Conversation*. Man kan se världarna som en pyramid i tre delar. I den understa världen – *Realm of Conversation* – pågår samtalet mellan två eller flera personer. När någon av deltagarna i samtalet tar på sig rollen som berättare flyttas berättelsen och framförandet till nästa värld – *Storyrealm*. Den översta världen – *Taleworld* – är den plats händelser i narrativen utspelar sig i. Berättandets avsikt är att inrätta *Storyrealm* för att sedan rikta uppmärksamheten mot *Taleworld*. Under själva samtalet och berättandet förflyttas man som lyssnare och berättare fram och tillbaka mellan dessa världar (Young 1987:Xff).

William Labov utgår ifrån att en berättelse sammanlänkar ett tidsförlopp och en händelsekedja enligt följande modell. Berättelsen börjar med en sammanfattning av vad som kommer att berättas. Därefter ges en bakgrund till berättelsen, för att lyssnaren skall förstå berättelsen. Sedan formuleras berättelsens problem. I den del som Labov kallar för övervägande tar berättaren en steg ut från berättelsen, tittar på den och värderar vad som hänt eller kommer att hända. Därefter följer uppläsningen; här får problemet sin lösning. Som en slutkläm tar författaren oss tillbaka i nuet genom en återknytning. Problem och upplösning är de delar en berättelse måste innehålla för att vara just en berättelse.

Sammanfattning, bakgrund och återknytning riktar sig till lyssnaren och fungerar som en sorts kopplingar mellan berättelsen och berättarsituationen. Problem, övervägande och upplösning behandlar berättelsens uppbyggnad (Palmenfelt 2000:40f).

REALM OF CONVERSATION

De delar av framförandet som rör sig om konversation mellan två eller flera personer kan man härröra till *Realm of Conversation*. Det handlar således om konversationer där samtliga parter har samma status som samtalsdeltagare. När någon tar på sig rollen som berättare och de andra samtalsdeltagarna tilldelas rollen som åhörare förflyttas man från *Realm of Conversation* till *Storyrealm*, men med fokus inställd på *Taleworld*. När berättaren sedan släpper sin roll som berättare förs berättare och åhörare tillbaka till *Realm of Conversation*. Williams Labov begrepp återknytning blir den punkt då deltagarna förs tillbaka till *Realm of Conversation*. Återknytningen synliggör att berättandet är slut och rollen som berättare är släppt.

Anna avslutar sitt berättande med att tänka på hur hennes liv skulle ha sett ut och hon inte tillfrisknat.

- 45 (drar in luft) men ja nu är jag precis som vem som
 46 det är ju/ annars hade jag suttit i rullstol nu det är något hemskt när man tänker
 47 på det
 48 (drar in luft i näsan)
 49 *
 50 eh
 51 *
 52 *

Men samtidigt som berättaren och åhörarna förs tillbaka till *Realm of Conversation* så rör de sig igenom *Storyrealm*. Gränsen mellan *Storyrealm* och *Realm of Conversation* är därmed inte helt klar. Man borde dock kunna säga att från rad 48 och framåt är framförandet av berätt-

telsen avslutat och deltagarna är tillbaka till utgångspunkten. Transkriptionen avbryts i samband med att berättelsen är avslutad och därmed kan vi inte se hur Realm of Conversation ter sig. Vi kommer dessutom in i Annas berättelse när hon redan har tagit på sig rollen som berättare och därmed lämnat Realm of Conversation.

STORYREALM

I Storyrealm sker själva framförandet, och här finns möjlighet att betrakta berättelsen och berättandet utifrån. Möjligheten att betrakta berättelsen i ett utifrånperspektiv kan ske i enlighet med vad Labov kallar för övervägande. Här följer ett exempel på hur ett övervägande kan se ut:

- 27 och så höll jag på i ett par år och det var ingen som sa/ alltså jag låg på sjukhus
 28 först men det var ingenting nu säger de att det var polio för det gick polio
 29 fyrtyotre
 30 men i alla fall det där var ju
 31 ju ett elände↓ (bekymrad)
 32 *

Efter pausen på rad 32 förflyttas berättelsen tillbaka till Taleworld där den befann sig innan Anna värderar händelsen.

Om åhörarna ska kunna förstå berättelsen behövs det en bakgrund som lägger grunden till berättelsens problem och upplösning. Hur mycket bakgrundsmaterial som behövs beror till stor del på hur väl lyssnaren känner till kontexten. Eftersom Annas berättelse är berättad inom en levnadshistorisk intervju kan vi förutsätta att Anna och intervjuaren inte känner

varandra och därmed inte heller delar bakgrundsfakta.

I följande exempel ser vi hur Anna lägger in bakgrundsfakta i rad 21, för att lyssnaren skall få ett begrepp om var i tiden detta sker.

- 20 och klarade av den och sen började jag då med tyska sen var allt gott å väl men
 21 sen kom sommaren det var sommaren fyrtyotre
 22 (smack)
 23 då blev jag sjuk

I texten kan det ibland vara svårt att skilja bakgrund och övervägande åt. Min utgångspunkt har varit att personliga kommentarer kring händelsen beskrivs som övervägande medan kommentarer som bygger upp berättelsen är bakgrund. Man kan se bakgrund och övervägande som förklarande och värderande enkaver i Storyrealm. Det finns också liknade enkaver i Taleworld. Skillnaden mellan dessa är att i Storyrealm tar berättaren ett steg ut från berättelsen när kommentaren görs, medan de i Taleworld är sammanflätade med berättelsen. Skillnaden kan vara svår att se, som i exemplet ovan och som i exemplet som följer. Jag anser dock att Anna tar ett steg ut från berättelsen i rad 13–16 när hon beskriver Philochoros.

- 10 (börjar prata snabbt) jag hade två släktingar där två pojkar som var längre
 11 komna så de ordnade rum och de ordnade så jag kom in i diverse
 12 föreningar med en gång och
 13 Philochoros bland annat där är man ju och dansar folkdans
 14 (smack) och det var/ där var Hans [hennes blivande man] med föresten också

- 15 så det började ju lite smått
16 redan då

TALEWORLD

Berättelsernas händelser utspelar sig i Taleworld och därigenom har Taleworld sin egen tid och sitt eget rum, till skillnad från Storyrealm som följer tiden i Realm of Ordinary.

Personliga erfarenhetsberättelser innehåller flera Taleworlds – en ny taleworld för varje gång Taleworld beträds. I Annas berättelse kan vi se följande taleworlds: hemma hos hennes pappa i Göteborg, i Uppsala hos släktingar, när hon läste franska och tyska, sommaren 1943 när hon drabbades av polio, under de år Anna hade polio samt hos massören i Stockholm.

Det är i Taleworld som berättelsens problem formuleras och även får sin upplösning. I Annas berättelse formuleras berättelsens problem i och med att Anna säger *då blev jag sjuk*. Lösningen kommer några rader ner då Anna säger *det gick över och jag blev bra*.

- 21 då blev jag sjuk
43 det gick över och jag blev bra sen fick jag ett litet recidiv så då tog hon mig en

Förutom ett huvudsakligt problem upplösningsspar innehåller även Taleworld flera mindre berättelser. Dessa korta berättelser kan man se som byggstenar i den stora berättelsen.

I Annas personliga erfarenhetsberättelse har jag funnit inte mindre än fem korta berättelser. Dessa hänger samman med de olika taleworlds som berättelsen innehåller.

Berättelse 1

- 6 det ena med det andra det blev inte så där jättemycket läst så en dag sa pappa
7 * (slår näven i bordet)
8 nu far du till Uppsala och läser ordentligt och det var härligt det har jag

Berättelse 2

- 18 och sen skrev jag så fort jag kom upp det var franska jag hade läst två år i
19 Göteborg
20 och klarade av den och sen började jag då med tyska sen var allt gott å väl

Berättelse 3

- 25 och till slut var det faktiskt så att jag låg
26 bara och kunde gå mellan sängen och skrivbordet
27 och så höll jag på i ett par år och det var ingen som sa/ alltså jag låg på sjukhus
28 först men det var ingenting nu säger de att det var polio för det gick polio
29 fyrtiotre
30 men i alla fall det där var ju
31 ju ett elände↓ (bekymrad)
32 *
33 men mina svärföräldrar hade en god vän som var massös
34 och
35 hon lovade att hon skulle ta hand om mig
36 en timme varje dag
37 och sen skulle man ligga efteråt knådade hon mig då

Berättelse 4

- 38 och hon hade bara patienter på Östermalm så vi satte in en annons och jag fick

- 39 ett svar och där bodde jag då hos en
familj på Östermalm så hon kom
gav
40 mig massage en timme och hon höll
på en hel termin och hon var nära
på
41 att ge upp och sa det efteråt alltså
att det verkade som att nervsystemet var

Berättelse 5

- 43 det gick över och jag blev bra sen fick
jag ett litet recidiv så då tog hon mig
en
44 månad till

Som jag redan har nämnt finns det värderande och förklarande enkla-
ver även i Taleworld. Det Labov väljer att kalla för
bakgrund finns även i denna värld. Om vi
tittar på hur Anna inleder sin berättelse,
så ser det ut så här:

- 1 och sen så började jag då på Göteborgs
högskola som det hette på den tiden
- 2 * (andas in)
- 3 och
- 4 jag var hemmadotter
- 5 enda barnet och

FÖRKLARANDE, VÄRDERANDE OCH TROVÄRDIGHETSSKAPANDE ENKLAVER

Den förklarande enkla-
ven liknar Labovs
element bakgrund och tillhandahåller
fakta som ska lägga en grund till förståel-
sen av berättelsen. Den värderade enkla-
ven (Labovs element övervägande) inne-
håller fakta som används för att förklara
händelsen. Man kan se båda dessa enkla-
ver som tillhandahållare av detaljer. Den
brittiska folkloristen Gillian Bennett me-
nar att ju noggrannare berättarna är med

detaljer desto mer försöker de övertyga
lyssnaren om att deras berättelse är tro-
värdig (Bennett 1988:16). Detaljer är inte
nödvändiga för berättelsens uppbyggnad
men viktiga för berättelsens trovärdighet.

Man kan därför även tala om en trovär-
dighetsskapande enkla-
ver. Dessa enkla-
ver har till funktion att få den personliga
erfarenhetsberättelsen att framstå som
trovärdig för åhörarna. De trovärdighets-
skapande enkla-
verna finns i flera olika
former, bland annat som detaljer och det
som Bennett kallat för översvämningar.

Labovs element övervägande kan ibland
visa sig i den form som Gillian Bennett
kallar för översvämningar. I min analys av
Annas personliga erfarenhetsberättelse
har jag endast funnit dessa enkla-
ver i Storyrealm. Bennett menar att dispositio-
nen av Labovs element har betydelse för
åhörarnas uppfattning av berättelsens tro-
värdighet. Hon anser att en koncentration
av beskrivande och logiska sidospår ger
mer trovärdighet åt berättelsen eller som
Bennett väljer att uttrycka det: "It is as if
the orientation has broken its banks and
flooded the rest of the narrative." Bennett
jämför berättandet med en flod som ibland
forsar fram medan den på andra ställen
flyter lugnt. På vissa ställen förs berättel-
sen framåt medan den på andra ställen
stoppas för att berättaren börjar på ett
sidospår. Berättelsen får på så sätt en ladd-
ning av liv, fart och energi (Bennett
1988:19f). De kursiverade delarna i nedan-
stående citat är exempel på "översväm-
ningar" i Annas berättelse.

Jag hade två släktingar där. Två pojkar som var
längre komna, så de ordnade rum och de ord-
nade så jag kom in i diverse föreningar med en
gång. *Philochoros* bland annat där är man ju och
dansar folkdans. Och det var! där var Hans med
föresten också, så det började ju lite smått redan
då.

Och sen skrev jag så fort jag kom upp, det var franska jag hade läst två år i Göteborg, och klarade av den. Sen började jag då med tyska, sen var allt gott å väl men sen kom sommaren det var sommaren fyrtyotre.

Andra trovärdighetsskapande enklaver i Annas personliga erfarenhetsberättelse är användandet av tydliga avgränsningar i berättelsen. Avgränsningarna kan liknas vid stycke-brytningar i en skriven text. Bennet menar att "The rhetorical underlining effectively divides the story into discrete sections, verbal placemarkers and reported speech together serving to indicate the boundaries of each significant story-stage" (Bennett 1988:21).

I nedanstående urdrag från Anns berättelse ser vi exempel på hur en stycke-brytning kan se ut.

- 14 (smack) och det var/ där var Hans
[hennes blivande man] med föresten
också
15 så det började ju lite smått
16 redan då
17 (drar in luft i näsan)
18 och sen skrev jag så fort jag kom upp
det var franska jag hade läst två år i
19 Göteborg

I rad 14–16 pågår framförandet i Storyrealm. På rad 17 drar Anna in luft genom näsan, och i rad 18 och framåt pågår framförandet i Taleworld. Rad 17 skulle man därför kunna se som tomrummet mellan två textavsnitt. Stycke-brytningarna kan även ske i samband med röstförändringar och olika slags pauser. Den här typen av enklav kan man inte placera in i någon särskild värld utan de finns i mellanrummet mellan dem.

Som jag tidigare nämnt är framförandets uppgift att inrätta Storyrealm för att komma vidare till en Taleworld. I den del

vi just tittade på flyttades vi mellan världarna genom att Anna andas in, men det kan även ske när berättaren andas ut, ändrar talhastighet eller gör någon annan förändring i framförandet. Vid ett tillfälle smackar exempelvis Anna med läpparna och det är i det ögonblicken hon befinner sig mellan Storyrealm och Taleworld, på väg mot någon av dem.

En annan trovärdighetsskapande enklav är berättandets modus. Owe Ronström har introducerat begreppet modus i betydelsen hur människor förhåller sig till det som de uppfattar som sitt (Ronström 1997:39ff). Det kan vara yttringar som till exempel glädje, ilska, ånger och tacksamhet. Jag har funnit denna aspekt i Storyrealm. Rad 4–5 i följande citat ger uttryck för ett modus. I rad 5 sänker Anna rösten och låter bekymrad när hon säger *ju ett elände*.

- 27 och så höll jag på i ett par år och det
var ingen som sa/ alltså jag låg på
sjukhus
28 först men det var ingenting nu säger
de att det var polio för det gick
polio
29 fyrtyotre
0 men i alla fall det där var ju
30 31 ju ett elände↓ (bekymrad)

Man kan se enklaverna som förklarande, värderande och trovärdighetsskapande. Man kan därmed säga att de fungerar som metakommunikativa budskap. Den engelske kommunikationsteoretikern Gregory Batesons utgångspunkt är just att han uppfattar beteenden som budskap, att kommunikation sker på flera olika abstraktionsnivåer och att det är kontexten som säger något om budskapet som framförs (Bateson 1999:177–193). Dessa metakommunikativa budskap hjälper lyss-

naren att förstå hur denne ska förhålla sig till det som berättas. Det handlar således om kontakten mellan berättare och berättarsituation.

Teckenförklaring

Radbyte	Markerar en paus, ett litet uppehåll, ex. ett andetag
* eller **	En lite längre paus och en ännu längre paus
Indrag	När texten fortsätter på nästa rad p.g.a. platsbrist
Spärrat	Talar långsamt
<u>Understruket</u>	Markerar betoningar på särskilda ord
/	Den talande avbryter sig själv och börjar nytt
[Klammer]	I klamrar ges förklaringar
↓	Går ner i tonhöjd

Not

- ¹ Alla namn är fingerade efter löfte vid intervju-tillfället.

REFERENSER

Intervjuer:

Folklivsarkivet Gotland, nr 77, band I, år 1995.

Litteratur:

Batesson, Gregory, 1999. "A Theory of Play and Fantasy." I: Batesson, Gregory, *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press.

Bennett, Gillian, 1988. "Legend: performance and truth." I: Bennett, Gillian & Smith, Paul, *Monsters with Iron Teeth*. Sheffield: Published by Sheffield Academic for the International Society for Contemporary Legend Research in association with the Centre for English Cultural Tradition and Language.

Palmenfelt, Ulf, 2000. "Aspekter på Narrativitet." I: Palmenfelt, Ulf (red.), *Barn. Kulturforskning i Norden 2*. Åbo: NNF.

Ronström, Owe, 1997. "Pensionärer och pensionärkultur." I: *Kulturella Perspektiv* 1:1997, 1-15.

Young, Katharine, 1987. *Taleworlds and Story-realms. The Phenomenology of Narrative*. Dordrecht: Nijhoff.

SUMMARY

The Worlds of the Narrative and the Performance

In this article I combine the models of Katharine Young, William Labov, Gillian Bennett to analyse Anna's, a Visby pensioner, story about an event that had great impact on her life – while in Uppsala to study, she fell ill with polio. By observing the narrator's and the narrative's movements between taleworld, storyrealm and the realm of conversation, while at the same time paying attention to both intra-narrative and communicative aspects, it became obvious to me that inside Young's three worlds, we are also able to recognize enclaves of metacommunicative quality. These enclaves are characterised by explanatory, evaluative, and credibility creating functions. As metacommunicative signals they constitute part of the interplay between narrator and listener, facilitating the audience's proper interpretation of the narrator's coding of her telling.